

1017
111
185
193

BESSENYEI GYÖRGY

*

A BIHARI REMETE

VAGY

A VILÁG IGY MEGYEN

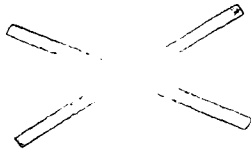
HOLMI

DEBRECZEN

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

MDCCCXCIV

20569

Előszó.

Irodalom-történeti emlék számba menő két munkát tartalmaz e könyv Bessenyei Györgytől. Egyik a *Bihari Remete*. Általánosan ismeretes, hogy Bessenyei György Bécsből 1782-ben elköltözvén, 1785-től kezdve pusztakovácsii kis jószágán remete életet élt, s irodalmi működésének javarésze Pusztakovácsiban való visszavonulása idejére esik. Ez idő alatt irt munkái közül azonban egyetlen egyet sem bocsáthatott napvilágra, mert azok kinyomatását — hiába volt minden erőfeszítése — a censura nemcsak megakadályozta, de a veszedelmesnek tartott író a kanczellária a bihari alispán által felügyelet alatt tartatni parancsolta.* E munkák közül maig sem jelent meg nyomtatásban egy sem, holott e kéziratban maradt munkák tárják föl előttünk legteljesebben Bessenyeinek érzés- és gondolatvilágát. „A messze pusztán, hol embert nem lát, mintegy csak Istenével

* *Bessenyei család története* cz. munkám 106. l.

beszélget e lapokon, a hívő őszinteségével és bátorságával nyitván meg előtte szívét.“*

Az irodalom-történetnek véltem tehát szolgálatot tenni, midőn Bessenyeinek remetesége idejében irt művei közül a *Bihari Remetét* az irodalom történet barátai számára közzé teszem. Választásom azért esett épen erre a munkájára, mert maga Bessenyei nagy súlyt helyezett reá, midőn nyilvánítá: „Soha magyarul nyomtatott irással, még ily formában okoskodni nem kívántak. *Egész életnek olvasása, tapasztalása, gondolkozása és érzése állították össze e kis munkát.*“

Szöveg-kiadásomnak alapjául szolgált a szerző eredeti kézírata, mely a nemzeti muzeum könyvtárában „*Quart. Hung. 105.*“ sz. a. őriztetik, a melyet azonban egybevettem a debreczeni ev. ref. collegium anyakönyvtárában levő tisztázott egykorú kézirattal is.** A külső formát illetőleg nem tartottam meg Bessenyeinek különben is ingadozó orthographiáját, hanem a mostani helyesírást követtem, meghagyva a kiejtés jellemző sajátságait.

* Beöthy Zsolt *Bessenyei György* című kitünő tanulmánya, *Bpesti Szemle* LI. köt. 377 l.

** Sajnálatomra nem használhattam azt a tisztázott eredeti kéziratot, mely homlokán a gróf Bánffy György erdélyi gubernátorhoz irt ajánló levelet tartalmazta, és Toldy Ferencz magánkönyvtárában meg volt; minthogy e kézirat Toldy halála utáni sorsáról tudomást nem szerezhettem, mennyiben a M. Tud. Académiához, mely a Toldy-féle kéziratokat megszerezte, nem került

Másik munkája Bessenyeinek, melyet mintegy toldalék gyanánt ez alkalommal közrebocsátok, *Holmi* czimet visel. Hasonló czim alatt jelent meg már Bécsben (1779. 8-rét 388. l.) Bessenyeitől egy könyv, mely XLVII. részre osztva különböző tárgyú elmélkedést tartalmaz.

Az általam közölt *Holmi* teljesen ismeretlen volt eddig az irodalom-történet kutatói előtt. 51 lapra terjedő kéziratban — mely nem eredeti; hanem egykorú másolat — a debreczeni ev. ref. collegium könyvtárában van meg R. 616. sz. alatt. Az egész munka tizszakaszból áll, melyből öt szakasz kisebb-nagyobb eltéréssel a Bécsben megjelent, előbb említett *Holmiban* feltalálható, ugyanis az V. szakasz a *bécsi Holminak* XXVI., a VI. szakasz ugyanannak XXII., a VII. szakasz XXIII., a VIII. szakasz XXI., végre a X. szakasz pedig XXIV-ik része; voltaképen tehát csak öt szakasz az, a mi tartalmilag ismeretlen.

A mű elején Bessenyei kijelentést tesz arról, hogy ezt a munkáját egy reggel felserkenvén, *akkor délelőtt* írta. Minthogy ez a közelebről meg nem jelölt délelőtti idő magának a munkának V. szakaszából megállapíthatóan *ápril 13-ára* esett, azt pedig, hogy eme ápril 13-a, mikor tudnillik Bessenyei testvére Sándor, és barátja Barcsai Ábrahám a bajor háborúba Bécsből elindultak, 1778. évben volt, már *Závodszy* Károly kétség-

telenül kimutatta,* ugyanazért nem szenvedhet kétséget, hogy az ezuttal közölt *Holmi* képezi, hogy úgy szóljak, gyökerét a később Bécsben megjelent *Holminak*, és abból 1778. évi ápril 13-át megelőzően nem állott készen semmi, hanem a bécsi *Holmi* a most közölt *Holmiból* sarjadzott ki, és pedig 1778. évi ápril 13-a után.

Ennek megállapítása azért bir jelentőséggel, mert a Bécsben megjelent *Holmi* tartalmában foglalt adatoknak azok írása, úgy kiadása (1779.) idejével való egybevetésével volt felderíthető Bessenyei élettörténetének legjelentősebb dátuma: születési éve,** most ezen megállapítás még inkább megerősítést nyer, mennyiben a Bécsben megjelent *Holminak* az itt közölt *Holmiban* nem foglalt többi része a kiadás (1779.) évében is irathatott.

Azok a részek, melyeket a most közölt *Holmi* czimű munkájából a Bécsben megjelent *Holmiba* nem vett vagy nem vehetett fel Bessenyei, úgy kedélyvilágának, mint élettörténete egyik jelentős fejezetének megvilágítására szolgálnak. Látjuk ezekből, különösen a II. szakaszból, hogy a vallás-változtatás gondolatától még 1778. év ápril 13-án mily távol állott, a hitben való erőltetést, térítést mennyire elítélte, és szánakozásra méltónak tar-

* Závodszy : *Bessenyei György*. Irod. tanulmány. Pest, 1872. 14 és 15. l.

** *Bessenyei család története* cz. munkám 84 és köv. l.

totta azt, ki egy vagy más okból hitet változtatni kényszerítettet.

És 1779. évi aug. 15-én Bécsben a Borromei sz. Károly egyházában a római hitvallást a salzburgi hercegérsek kezeibe ő is letette.

Toldy Ferencz Bessenyei e lépését katolikus hajlamaiból igyekezett kimagyarázni,* hasonlóképen *Ballagi* Aladár is.** Mennyire nem volt igazuk, azt a fentebbi adat legvilágosabban megczáfolja; különben emez állítások tarthatatlanságát már *Beöthy* Zsolt is meggyőzően kimutatta.***

Abból a körülményből, hogy áttérése előtt alig egy évvel Bessenyei még szánakozott azon, ki hitet változtatni kényszerítettet, önként előtérbe tolúl annak a kérdésnek vizsgálata, hogy ő mi oknál fogva ragadtatott ez elhatározásra?

Eme kérdés foglalkoztatta már mindazon jeleseinket, kik *Bessenyeit* bővebben ismertették. Bessenyei legalaposabb ismerője *Beöthy* Zsolt mesteri kézzel bonczolván *Laczka*, *Toldi*, *Závodszy* és *Ballagi* Aladár ez irányban nyilvánított véleményeit, az előtte akkor ismert adatok alapján következő eredményre jut: „Szegény volt (Bessenyei) s két felé is függésre kényszerítve. Függett a katolicismusban elfogúlt császárné szeszélyeitől s függett református feleinek bizodaljától. Lelke szerint

* *Toldy*. A m. költészet kézi könyve. Második kiadás. II. köt. 18. l.

** *Ballagi*. M. testőrség tört. 115. l.

*** *Bpesti Szemle*. LI. köt. 372. l.

nem szolgálván sem azt, sem emezeket, hanem csak a felvilágosodás és magyarság ügyét, állásának (a magyarországi ref. superintendentiák titkos ágense) megkellett rendülnie. Meg is rendült. Grassené befolyása Mária Teréziára hanyatlott s ezzel Bessenyei közvetítésének sikeressége is. Próbálta megszilárdítani, s a császárné óhajtására vagy parancsára katolikus szellemű vallásos iratokat fordított. Ezzel a túloldalon, saját hitfelei között vágta maga alatt a fát. Összeütközésbe került leghatalmasabb emberökkel, gr. Teleki Józseffel, s megfosztatott évdíjától. Egyszerre koczán, sőt romokban látott mindent, a mi kedves előtte: ép úgy élet örömeit, melyeket megszokott, mint élete hivatását, melyet betölteni kívánt. Mindegyik Bécsben marasztotta; de nem volt többé módja Bécsben maradni. . . . Felülkerekedett lelkében a bécsi életnek s mindazon különböző érdekeknek befolyása, melyek őt hozzá kapcsolták. Bizonyára nemcsak amaz anyagi igények kielégíthetésének vágya vezette, melyeket megszokott kívánni az élettől, hanem azoké a fensőbbeké is, melyeknek betöltését tőle kívánta az élet. . . . Mindez egy, akkoriban épen nem szokatlan, de rá nézve végzetes elhatározásra ragadta.*

Beöthly eképen levont következtetését végeredményében teljesen osztom, azonban az előzmények, különösen azok az indító okok, melyek

* *Bpesti Szemle.* 370—71. l.

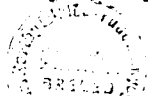
Bessenyeit felekezetével és gr. Teleki Józseffel meghasonlásba hozták, a legujabban felkutatott adataim általmás világitásban tűnnek elő, mely adatokat a tiszántúli ev. ref. egyházkerület és a debreczeni ev. ref. collegium levéltárában találtam.*

Bessenyei életirói megegyeznek abban, hogy Bessenyeinek elnehezedő teste és fővénykórja miatt 1773-ban kellett a gárdából kilépnie, valamint hogy a magyarországi ref. superintendiáknak titkos ágense volt évi kétezer forint jutalmazással.

Említett adataim szerint a gárdából nem az említett ok, hanem amiatt lépett ki, mert szolgálatát a protestánsok ügyének óhajtotta szentelni. *Titkos ágens* soha sem volt; hanem *consistorialis secretarius*, mely állásra *Mária Terézia előzetes beleegyezésével* kineveztetett *Beleznay* Miklós generális által, ki e kinevezésre a magyarországi összes ref. superintendenciák részéről 1773. szept. 2-án Bugyiban tartott gyűlésből kapott felhatalmazást, mint a ref. négy egyházkerület superintendenseiből s főcuratoraiból alakított főconsistoriumnak ugyanakkor megválasztott elnöke.**

* Az egyházkerület, úgy a collegium nagyérdemű levéltárnokai nagytiszt. *Tóth* Sámuel és tek. *Buzás* Pál urak fogadják lekötelező szivességükért e helyütt köszönetemet.

** A főconsistoriumi elnök választására a hathatósabb védekezés szempontjából kényszerítették a reformátusok, mennyiben az 1715. XXX. és XXXI. t. cikkei s a kancelláriának 1716. aug. 29-én kelt rendelete szerint bármiféle sérelem ügyében az egyház vagy egyházi hatóságok köznevével egyáltalában nem, hanem csupán *magán-név* alatt lehetett orvos-

Nagyon valószínű, hogy a titkos ágens hírébe azért került, mert különösen a Beleznayval való közelebbi érintkezés — a mi 1773. ápril hóra esik — felköltvén Bessenyeiben az élénk vágyat a mind nagyobb nyomattatást szenvedő hitsorsosai ügye felsegélésén tőle telhetően munkálni, felajánlotta a superintendentiákhoz ugyanez év ápril 27-én irt levelében *titkos* közreműködését, buzdította hitsorsosait az összetartó hathatósabb védekezésre, sürgette Beleznay generalisnak egyetemes főcurátorul leendő megválasztatását, nyomatékuhozván fel egyfelől a királynőnek irányában nyilvánuló kegyességét, másfelől biztosítván hitfeleit, kik az akkor előfordúlt nem egy példa után ez iránt méltán aggodalomban lehettek, hogy *vallást változtatni soha sem fog*, de őt arra nem is kényszerítik.*

lásért folyamodniok, mind az országgyűléshez, mind a felséghez.

Révész Imre tagadja, hogy a bugyi congressuban az egyházi főtanács megalakítottát s állítja, hogy Beleznay egyetemes főcurátorságát a tiszántúli egyházkerület *soha* el nem fogadta, sőt egyenesen visszaútasította. (*M. Prot. Figyelm.* 1876.) Ennek ellene szól, hogy Bessenyei a tiszántúli egyházkerulettől is miut *consistoriális secretárius* nem csak elismertetett, de *ily czimen* fizettetett; ha nem volt volna *consistorium*, hogy lehetett annak *secretáriusa*? Beleznay iránt pedig, mint látni fogjuk, nem mindjárt, hanem *öt év* után jelentette ki, hogy nem tekinti főcurátornak, addig vele, mint ilyenel, sűrűn érintkezett, de ilyenül elismerte már az által, hogy az általa kinevezett Bessenyeit consistoriumi secretáriusul elfogadta.

* *Szilágyi* Sámuel tiszántúli superintendenshez intézett levele egész terjedelmében így hangzik: Keresztyéni hitünk

Consistoriumi secretariusi állásában tevékenységének nem szabtak határt gondosan körülírt útasítások; annyi bizonyos, hogy Bessenyei nem volt tulajdonképen egyéb, mint Beleznay generálisnak, az elnöknek megbízott helyettese; feladata volt az ez által hozzá útasított vallás-séreلمي ügyekben

szerint tisztelendő urunk és atyánk! Nem mentem magamat, hogy leveletem az urhoz mint ismétetlen küldeni bátorodom, mert nincsen időnk, hogy egymáshoz idegenséget mutassunk, mi, kik egyenlő elnyomattatás alatt nyögünk. Meghatároztam azért magamba, hogy az urnak mint hitem szerint atyámnak s barátomnak írok, melybe elibe terjesszem, hogy minemű elnyomattatás alatt szenyvedünk, mennyi ideje már hogy vallásunk magunkkal együtt a porba nyög, elzáratván töllünk minden segéllő utak sorsunknak fel-emelésére. Ideje hogy mi is végre mint más országokba szokás, kis erőnköt öszveszedjük és a Trónushoz beszélni kezdünk, mert hogy várhassuk a királynál vallásunknak segedelmét, ha a világnak mai politikái szerint a Felséges udvarral nem dolgozhatunk, szélyyel vannak dolgaink, elfáradtak gyenge védelmeink, külön-külön nyögünk magánosságunkban, és nem tudjuk magunkat feltalálni, hogy könnyebbséget hol keressünk, ugy tetszik üldöztetésünk szüntelen öregbedik naprul-napra, mikor volt jobb mód szabadulásunkba inkább dolgozni, mint a mostani császár alatt, meddig nézzük még öszvedugott kezünkkel, hogy papjainkat eklesiájikkbul kihajtsák, templomainkat elszedjék s a plebánusokat biráinknak nyakunkra tegyék? Gyalázat volna ha magunkat szabadulásunkra soha erősebb eszközökké nem tehetnénk, mint eddig voltunk. Én magam voltam a királynénál, elibe terjesztettem sok méltatlan szenvedésünket, csudálkozott az akaratja ellen rajtunk elkövetni szokott erőszakot töllem hallani és így felelt: *„igen örömet kívánom te benned látni mindazokat a dolgokat, melyek vallásokat illetik, hozd te azokat előmbe, akár küld pecsét alatt, hozzájok ragasztván magad vélekedéseit is, mindenbe kegyelmes leszek valamit tehetek, kíváltképen a mibe a mi szegény népünk*

magát a királynőt tájékoztatni s a protestánsokat érdeklő ügyeket illetőleg az udvar vélekedéséről viszont *Beleznay* utján hitsorsosait.

Szerepe tehát, melynek betöltésére vállalkozott, sokkal jelentősebb volt, mint azt eddigi életírói kimutatták.

károsodik s töllünk idegenedik, arra vigyázz, én nem vagyok dolgaikról informálva mindenekbe, cselekedjetez okosan.“ Több számtalan beszédit nem irhatom. Ugy akarjuk hát most, hogy új rendbe szedvén dolgaikat, egy curator kezéből azok ide Bécsbe igazgattassanak, *Beleznay* generalis ur mindenek(et) akar s örömezt cselekszik, ne tegyünk egymás közt visszavonást, felette igen igyekszik minden rend előmenni, hogy legyen az, hogy mi csak szunyókáljunk s a Trónushoz keményebb utakat ne keressünk. Az ur lelkiismereti szerint kényszerítették dolgunk előmenetelibe fáradni, én kérem s hitem szerint intem is, hogy fáradtságaimra és munkáimra figyelmetes legyen, titkos, hogy az ellenkező atyafiak bennünket észre ne vegyenek, mert gátolódásokat keresnének bizonyos politikák miatt a királyhoz való igyekezetünkbe. Én már ő Felségének mindenkor irhatok önnön maga engedelmeiből, hozzám kell tartani és mindnyájan együtt legyünk vis unita fortior, a leveleim csak az okosok lássák, továbbá az én *vallásomhoz s házamhoz való örökös hűségemről kérdést nem kell tenni, mert én azokért meghalok.* Ugy is tudatik már itt mindenütt, hogy *soha vallásom nem változtatom*, nem is kényszerit senki, de elő sem hozatik senkitől, sőt tiltva van udvarnál a kis társaságba hova járok, hogy vallásról előttem hallgatás legyen. Igen szükséges nekünk előre való nézve helybe szedni magunkat, hogy fontos voxunk lehessen az udvarnál, ha a császár királyunk fog lenni, minden szabadulást remélhetünk vallásunkba, de módot kell az ő véle való bánásba is tanulni; mert különben féltő, hogy mind törvénybe, mind vallásba meg ne romoljunk, egyszóval úgy kell fel állnunk, hogy az udvart szüntelen nézhessük, és minden alkalmatosságot megkaphassunk mi a politikák szerint segedelmünk lehet. Én szüntelen vigyázni és

1773. november 21. értesíti Beleznayt, hogy a neki ajánlott hivatalt köszönettel elfogadja, s igéri hűséges szolgálatát.

1773. december 1-én jelenti ugyanannak, hogy ő felsége nyilván kiadott kegyelmes resolutiója szerint *elismerte consistorialis secretáriusnak*, s így vette protectiója alá.

1773. december 18-án Beleznayhoz intézett jelentéséből kiemeljük a következő lényeges részt: „Két nappal ezelőtt, minekutánna többé gárda nem voltam, magához parancsolt ő Felsége; több szavaiból következőket jegyzem: *Bessenyei, egy dolog van nálam, melyet már vizsgáltattam, de határozást benne nem tehetek még, neked általadom,*

fáradni fogok ide fel, legyenek pedig az urak hallgatók, szelidek mint a galambok és ravaszok mint a kigyók oda le, megfogok mindent írni generalis Beleznay urnak és ő nagysága tudokra fogja osztán adni az urnaknak mibe forog dolgunk az udvarnál, mit remélhetünk, mit ítélnék vagy végeznek rólunk. Vezéreljük titkon a haza fontosabb politikáit udvarnál s igyekezzünk azokba előmenetelünket dolgozni. Így kell cselekedni a nagy világgal, különben örökös árvák és számkivetettek maradunk.

Micsoda kimondhatatlan vigasztalásomnak és dicsőségemnek tartanám, ha azoknak szolgálhatnék, kiknek kebelébe nevedtem és a kiknek atyai gondviselésektől erkölcsömet s fűi engedelmességemet kölcsönöztem; lehetne-e hogy a vért melybe fogantattam megtagadjam és a tejet, melylyel a jól tevő természet édes anyámnak kebelén táplált, átkozzam. Haljak meg az Isten előtt inkább. Ezeket kívántam az urnak megírni. Levelem titkolását ajánlom és az urnak, *Bécs, 27. April 1773. igaz szívé szolgája maradok*

Bessenyei György s. k.

mutasd meg Beleznaynak, dolgozzatok benne; mi dolgaitokat nézi tovább, én úgy hiszem, hogy esztendő nem sok idő lesz a fundamentum letételére. Tudni akarom tovább, hogy hol leszel szállva, hogy küldhessek vagy szólhassak hozzád⁴ etc.

Tehát 1773. december 16-án már nem volt testőr. Ekkor vett fordulatot életiránya. E lépését nem anyagi érdekből tette, az által az udvarnak nagyobb s hasznosabb bizonyos grátiáitól fosztotta meg magát; hitfelei nagy örömmel is fogadták, a közjóért való áldozatnak tekintették, hogy küzdelmeik sorsosává avatta magát.*

* Legékesebben szól erről Beleznay Miklós generálisnak *Szilágyi* Sámuelhez intézett következő levele:

Főtisztelendő superintendens uram!

Az elmúlt september havának 2-ik napján Bugyin tartott concursusban rendeltetett deputatio Bécsben a felséges udvarhoz menvén, tellyes reménységet vett arról, hogy ő Felsége megértvén már voltaképpen sokféle pressuráinkat, rövid időn fog bennünket consolálni; mely kegyelmességének jeléül communi nomine tett instántiánkat s gravameneinket acceptálta is; sőt assecurált in verbo regio királyi kegyelmességéről; nem lehetett volna *azt az ordinarius canalison soha véghez vinnünk*, hogy communi nomine tett instántiánk acceptáltasson, mellyet kivált ab anno 1715. sokszor próbáltak nagyérdemü embereink, kik az udvarhoz deputáltattak, de soha meg nem nyertenek. Én még Májusban tett bécsi utazásomban, észre vévén dolgainknak sok akadályt s az udvarnál nehéz folyamatját, gondolkoztam olly eszközről és subjectumról, ki által távoly létemben is legjobb móddal folytathatnám dolgainkat; találtam is egyet a Gárda közzül igaz hazafiát, s vallását szerető, de egyszersmind felséges udvarhoz való igaz hűségéről s nagy dolgokban való influxussáról s dexteritássáról felséges Asszonyunk előtt igen esmeretes és kedves embert,

Teljes lelkesedéssel igyekezett hiven betölteni felvállalt tisztét. Nem a kalvinizmus felekezeti dogmái iránti vakbuzgóság hevítette. Őseinek példái lebegtek előtte, kik a vallás-szabadságnak mindig hű oltalmazói valának; ő, ki a felvilágoso-

Bessenyei György uramat, a ki vallásához való buzgóságát, annak nyomattatásból való kivéteésében szives és hathatós munkáját, elébbeni bécsi utazásomban is, de kivált mostani deputatio alkalmatosságával ugy megbizonyította, hogy legmérgesebb rosz akarói is, már egyebet nem mondhatnak, hanem hogy *ez az Ur Isten dolga s nyomattatásban lévő vallásunk gyámolára s porból való felvételére ezt az isteni kegyelmes gondviselés különösen készítette*. Azért is én áldván és dicsőítvén az irgalmas Ur Istennek nagy gondviselését, bugyi concursusban nékem deferált főcuratori auctoritásomból említett Bessenyei György uramat választottam, egyszersmind *felső Asszonyunk kegyelmes tetszéséből denomináltam*, és constituáltam is eszköznek, hogy az már kitanult legjobb canalison és módon folytassa dolgainkat. Csekélység ugyan, ha ezen subjectumnak qualitásait, characterét, annyival inkább az általa folytatandó nagy munkájú és momentumú dolgokat tekintjük azon oblatum, mellyet az illetén kiváltképpen való subjectum fáradságos munkájáért *az megirt bugyi concursusban rendelt mind a négy venerabilis superintendencia, ugymint esztendőnként kétezer ideest 2000 Rhenes forintok*; mindazáltal arra vitte Istenhez s vallásához való buzgósága fellyebb is nevezett Bessenyei uramat, hogy ezen oblatummal megelégedett, és *nagyobb s hasznosabb bizonyos gratiáitól a felső udvarnak abstrahálván, a közjéért magát feláldozta*. Minekokáért illendő, hogy a venerabilis superintendenciák a proportione ezen 2000 forintokat magok között repartálván, azt akár angariák szerint, akár egyszersmind kezemhez szolgáltatassák, hogy in tempore administrálhassam. Kérem azért főtisztelendő superintendens uramat mentől előbb olly rendelést tenni maga superintendenciájában ne terhelteésék, hogy a 2000 forintok administratiójában fogyatkozás ne légyen. Már Istené légyen a dicsőség.

dás és a magyarság ügyét hordozta nemes szívében, bizonyára tudta, érezte, hogy ezeknek szolgál, ha szorongatott, elnyomott hitfelei ügyét segíti diadalra.

Beleznayhoz intézett jelentései, s ezek alapján Beleznaynak a superintendentiákhoz írott levelei — melyeket nagyobbára Bessenyei fogalmazott — tanúskodnak tevékenységéről, melyet hitsorsosai érdekében kifejtett.

Mint hogy egyházának gyülekezési joga megszorítva, illetőleg betiltva volt: a sérelmek feletti bizalmas tanácskozásokat hitsorsosai nagyjórészt Pesten tartották, oly időben midőn a kir. ítélő tábla ülésezett, mikor ott különben is ügyes-bajos dolgaik miatt többen megjelentek, és feltűnés nélkül összegyülekezhettek.

Bessenyei e gyűlésekre, ha fontosabb kérdések voltak szőnyegen, Bécsből le-lerándult, és a tanácskozásokban hódító személyiségével élénk részt vett.

munkába vétetődött az ügyünk, imádkozzunk, reménylhetjük Istenünknek irgalmából rövid napra consolationkat. Mihelyt részek valami ollyast Bécsből, melyet szükség lesz a venerabilis superintendentiákkal közleni, azonnal főtisztelendő superintendens uramnak tudtára adni el nem mulasztom. A ki többire állhatatos tisztelettel maradok főtisztelendő superintendens uramnak,

Pest, 18. Novembris anno 1773.

igaz köteles szolgálja
Beleznay Miklós s. k.

Különösen 1774. és 1775. években vették igénybe felekezetének ügyei.* Ez az oka, hogy ez évekről nem birjuk külön kiadott munkáit.

Hitsorsosai érdekében kifejtett tevékenységének részletes felsorolása túlhaladná az ezúttal kitüzött czélt, miért is bővebb méltatását más alkalomra tartom fent.

Bármily odaadással folytatta is ezen állásában működését Bessenyei, már 1775. évfolyamán némely rossz indulatú ellensége, ezek között kiváltképen *Vekhelius* János oly színben igyekezett őt hitsorsosai előtt feltüntetni, hogy a protestánsok dolgainak folytatására tudatlan, csalárd és hitető.**

* Ez ügyek közzül egyet felemlitek. 1774. év tavaszán az *egyeki* ős ref. lakosokat, az egi káptalan mint földes úr, vallásukhoz való ragaszkodás miatt kiverette, házaikat földig lerontatta, a ref. lelkészt és *Laczka* János iskolamestert lakásaikból kizaklatta, templomukat erőhatalommal elvétette, melynek védelmezésében *Laczka* János orrán oly sérülést kapott, hogy annak nyomát holtáig viselte. A kiüzött lakosok Kisperegre (Aradmegye) költöztek, és ott máig virágzó egyházat alapítottak. *Laczka* az egyeki előljárók élén két izben is járt a vallásügyi sérelem oroslása miatt Bécsben Bessenyeinél, kinek később patvaristája, majd adjunctusa lett. (Tőle birunk Bessenyei élettörténetére vonatkozó feljegyzéseket.) A kir. helytartó tanács 1774. október 20. az egi káptalan nagyprépostja ellen tiszti ügyészi keresetet indított, s az okozott károkat is megtéríttetni rendelte. (Vesd össze *Szücs* István: Debreczen Tört. 802. l. és *M. Prot. Figyelm.* 1876. 215. l.)

** Igen jellemző, hogy ez a jó úr Bessenyeinek személyesen úgy adta elő, hogy e rágalmozásokat róla *mások* terjesztik; hogy azonban *Vekhelius* volt ezek terjesztője, kitűnik *Beleznay* generálisnak *Virág* Mihály dunamelléki ref. püspökhöz Pestről, 1775. szept. 5. intézett leveléből. „Igen érzékenyen

Rendkívül érzékenyen hatott ez alaptalan hiresztelés a jellem-tisztaságára féltékeny Besse-nyeire, és 1775. június 27-én a superintendentiák-hoz intézett levelében állásáról lemondott; azonban lemondását egyedül a Debreczenben székelő superintendens fogadta el, míg a többi egyházkerület Beleznay útján maradásra bírta. Bessenyei, feledve a vele történt méltatlanságot, a tőle megszokott hévvel folytatta hivatalát.*

veszem megvalлом, — írja Beleznay — *Vekhelius* uram eszeten bestelenkedését, ki hitünk sorsosai előtt szüntelen tudatlannak, gorombának hirdeti Bessenyei György uramat, és kárhoztatja cselekedetemet, hogy olyan incapax személyt vettem fel dolgaink folytatására, de kit is merészellhettem volna azon kívül felvenni, a *kiről tulajdon személyemnek ő Felsője sok és nagy dolgokat mondott s különösen recomendált is mint olyan személyt, kinek hívsége s alkalmas volta iránt teljességgel el van hítelve, melyet bizonyít az, hogy általa beadott dolgainkra maga kezeirésével teszi neki feleleteit.* Ha azért ez ellen a személy ellen a mondott goromba beszédek, melyek közzé még ez is egyeledik, hogy megérdemelné ha a status decapitáltatná, ha mondom ezek ő Felsőjéig hatnak, mit ítélné egyebet az ilyen bestelenkedő, háborúság-támasztó hitünk sorsosiról, hanem hogy mint vesettek az őket szabadítani erőlködő kezeket marják. Ezekre nézve nagy jót tenne t. superintendens uram velem, ha tudtára adatná *Vekhelius* uramnak, hogy ne tegye oly szükségessé szolgálatját statusunknak, azt a szolgálatját, mellyel minden magánál igazabb s nemesebb lelket gyalázattal ver, ne itt csinálja a szakadásokat az Isten népe közt, de ha akar levert sorsainkon segíteni, mutassa nagy erejét s bölcsességét az udvarnál, túl azon a tudatlanságon, mely most dolgozik.“ etc.

* Nem áll tehát, a mi a *M. Prot. Figyelmezőben* foglaltatik (1873. 48. l.), hogy Bessenyei vallás-ügyvivői pályája két évig sem tartott.

A debreczeni orthodoxok, különösen Szilágyi Sámuel superintendens betegsége folytán a vezérszerepet eközben kezébe vett kiváló tehetségű és erélyű *Domokos* Lajos azonban nem állottak pártjára többé. A debreczeniek bizalmatlansága és gyanúja csiráját Bessenyei, illetőleg *Beleznay* állása már eleitől fogva magában hordta. Félték attól, hogy a „*rólok-nélkülök*“ való érintkezés az udvarral, inkább veszélyt, mint hasznot hoz vallási ügyeikre. Végre 1778. ápril 28-án nyíltan kijelentették *Beleznay*nak: *nem látják jónak, hogy a superintendentiák dolgai a nem régen projectált tudva levő renddel és móddal folyjanak és a szerint gyűlések tartassanak, hanem csak a régi praxis mellett kívánnak megmaradni, minthogy az bátorosabb is, ugyanazért ezentúl Beleznayval csak is mint egyik superintendentiának főcurátorával fognak érintkezni.*

Beleznay ennek folytán 1778. május 28-án kinyilvánította, hogy az „egész ref. statusnak ügyétől, mint közönséges végezés szerint tétetett főcurátor, magát elvonván, a debreczeniek értelme szerint csak *particuláris curátor* marad.“

Bessenyei consistoriális secretáriusi állása szorosán egybe lévén kapcsolva *Beleznay* egyetemes főcuratori állásával, a mint *Beleznay* megszűnt ilyenül működni, Bessenyei sem volt attól a pillanattól fogva többé consistoriális secretárius, hanem csak *Beleznay* *magán* megbizottja, ki neki

azt az évdíjat, melyet a ref. superintendentiák a bugyi gyűlésben megajánlottak, de melyet a tiszántúli egyházkerület az 1775. évi lemondásának elfogadása után nem fizetett, még 1775-ben biztosította; minélfogva Bessenyei már 1775. év közepétől, állásának anyagi oldalára nézve, nem hitsorsosai bizodaljától, hanem egyedül Beleznay generálistól függött.

Egyébiránt a protestánsoknak akkori helyzetükben csakugyan volt okuk bizalmatlansággal viseltetni Bessenyei működése iránt. Igen fontos két kérdésben ellentétbe helyezte magát hitfeleivel. Egyik az volt, hogy a helytartótanács 1776. aug. 5-ről kelt leirattal az állami közoktatási ügyet szervezván, az országot 10 kerületre osztotta, e kerületek élére katolikus direktorokat nevezett ki, s azok kötelességévé tette felügyelni „minden akadémiára, fő- és algymnáziumra, minden iskolai és tanulmányi ügyre valláskülönbség nélkül és nem engedve semmi kivételt kerületeikben.“ A reformátusok e rendeletet sérelmesnek tartván, az ellen előterjesztéssel élni óhajtottak. Bessenyei pedig, minthogy a Ratio Educationis már akkor terveztetett, azon működött, hogy az említett Ratio publicálásakor a ref. iskolák fődirektorául *Beleznay* generális neveztesse ki, a reformátusok részéről tervezett felségfolyamodvány tehát ejtessék el.

Gr. Teleki József és társai, ezek között *Domokos* Lajos, mindent elkövettek, hogy Bessenyei terve

hajótörést szenvedjen. A mi úgy is történt. A tervezett előterjesztés ügyében Pesten 1777. márt. 4. conferentiát tartottak, és a rekurszus szükséges voltát nemcsak kimondották, hanem annak az ágostai hitvallásúakat is megnyerték. Ekkor jött létre az első előterjesztés, melyet tisztán iskolaügyben mindkét prot. felekezet együttesen intézett a felséghez. Nemcsak Bessenyei szenvedett vere-séget ez alkalommal, hanem Beleznay is, ki ismerte Bessenyei tervét, és annak megfelelő előterjesztés fogalmazványa nála készen volt, azonban azt a conferentia nem fogadta el, hanem a nagyfontosságú okmány szerkesztését gr. Teleki József-re bizta.

Bessenyeit menti az, hogy a legjobb hiszem-ben járhatott el; mert — miként ez a gr. Teleki-féle előterjesztésből is kitűnik — hitfelei sem idegenkedtek attól a gondolattól, hogy protestáns kir. direktorok állami felügyelésének vettessenek alá iskoláik. Összeütközésbe hitsorsosaival e kérdésben voltaképen azért jutott, mert azok *nem Beleznayt* szerették volna látni iskoláik fődirektori székében.

Már ekkor előre vetette árnyékát Teleki József gr. jövődöbeli nagysága.

Bessenyeinek Teleki József gróffal való összeütközésének oka is a most említett conferentia egyik jelenetében talál magyarázatra.

Ezt a jelenetet élénk közvetlenséggel megörökítette *Domokos* Lajos még az napon (1777. márt. 6

4.) *Szilágyi* Sámuel tiszántúli egyházkerületi superintendenshez irt levelében.

„Midőn — írja *Domokos* — generális Beleznay is elérkezett s az instántiának (előterjesztésnek) olvasásához akartak volna fogni, a generális mondotta, hogy elsőben azok a levelek olvastassanak meg, a melyeket azóta vett, mióta az elébeni instantia megolvastatott, vagy annál is kevesebb idő óta. Elolvastattak azért Bessenyei ur leveleinek némely darabjai, a melyek úgy mint voltak, korántsem juthatnak eszembe, hanem ilyenekből állottak: „hogy a r. c. urak directiója alul kifogja ő felsége iskoláinkat venni nem sokára, mert ott nem bánják akármit csináljunk, maradjunk tudatlanságban, ha kedvünk tartja; már munkában is vagyon a plánum, mely szerint a mi iskoláink kihagyattassanak, és abban a plánumban Ürményi urral együtt Bessenyei ur is dolgozik.“ De ennek a manipulációnak kezdetit, rendjét és folyamatját nem lehetett általlátni a relációnak cavaleros volta miatt, hanem az kitetszett eléggé, hogy Bessenyei ur szándékunkat előre megjelentette és az aránt valami tractába ereszkedett, melynek, a mint némely circumstántiákból már előre is lehetett sajdítani, az volna a czélja, hogy *iskoláink directiója a m. generálisra bizattassék.*

Megolvastatván Bessenyei urrelációinak fragmentumi, nyomban és illendő nehezteléssel kérdezi m. gróf Teleki: ki bizta azt B. uramra, hogy eze-

ket előre bejelentse és tractába ereszkedjék a mi hirünk nélkül? Felel a m. generális: ha tudni akarja gróf uram, ő *felsége parancsolta*. Erre a gróf azt mondja: azt én nem tudom, s nem is tartozom tudni, ő felsége parancsolta-e vagy nem, generális uram! Erre a generális felkelvén, mint-hogy, úgy mond, gróf uram ad personália megyen, én innen elmegyek, nincsen is reám szükség. Ezzel ki is ment közzülünk, minthogy ez a kis csatépaté hirtelen esvén, hamarjában nem is jutott eszébe valakinek, hogy marasztalta volna. A gróf pedig szépen asztalhoz ülván, a maga conceptusát elolvasta, mely két vagy három szónak lágyítása után helyben is hagyatott.“

Az, hogy e jelenet alkalmával Teleki többet, és bizonyára olyanokat is mondott Bessenyeiről, melyek sértést tartalmaztak, Domokos egy másik, Pestről 1777. márt. 8. ugyancsak *Szilágyi* sup-
hez intézett leveléből jogosan következtethető. Ebben az előbbeni (1777. márt. 4.) levele folytatásaként így ír a többek közt: „gr. Teleki József ur megmondotta hamarjában a mit megkellett mondani; úgy hallik mind az által, hogy a másik ur (Bessenyei) *azon keveset törődik*, sőt úgy mondják szólta szint olyan jó kedve vagyon, mint azelőtt.“

A sértés nagyfokú lehetett, mert a Laczka szerint haragudni sem tudó Bessenyeit annyira kihozta sodrából, hogy nagy részben kiméletlen hangon tartott versben felelt Telekinek, melyben

irigységből eredőnek tünteti fel becsületének meg-
támadását, és Telekit áskálódónak, dicsekvőnek
állítva, haragja kitörésében így kiált fel:

Miért teszi magát önként szelindeknek,
Miért marja tövét nyavalyás fülemnek?
Egyszer olyan dőfést tehetek oldalrul,
Hogy leesik Nagysád úgy is tört farárul.
A hol Nagysád ugat, ott én is bőghetek,
Ha Nagysád szelindek, én bika lehetek.*

Majd csilapodottabban ekként folytatja:

Hagyjon békét Nagysád magánosságomban,
Hadd gondolkozzam én hazámon magamban.

. . . . .
Ha tizszer több Nagysád, a mint én lehettem,
Csináljon tizszer több munkát mint tehettem.
Ha olyan bölcs Nagysád mit tett országunkban?
Ki látta munkáit még magyar hazánkban?

Végezi pedig eképen:

Ítéljen más rólunk, mi ne dicsekedjünk,
Hanem mértékletes s hiv férfiak legyünk.
Szeresse Nagysád is felebarátjait,
S útálja meg maga hivalkodásait.
Nem illik gyermekség gyermekes emberhez,
Nem férhet kevélység igaz grófi vérhez.
Akár élek-halok, hagyjon el engemet,
És ne rágalmazza nyavalyás fejemet.

* Ez utóbbi sort idézi Ráday Gedeon életrajzában Kazin-
czy s utána többször Toldy; közli *Beöthy* is (*Bpesti Szemle*
51 köt. 370. l.). Kiváltképen azért, mert e vers nagy befolyást
játszott Bessenyei élettörténetében, szükségesnek tartottam
abból a jellemzőbb részeket közölni.

E vers miatt Teleki tényleg bosszút forralt Bessenyei ellen. Azzal a czélzattal, hogy „ő kegyelmének igen szabad mind nyelvére, mind penájára fog ezúttal lakat tétettetni“* 1777. jun. 17-én személyesen beadott felség-folyamodványban esedezett Mária Teréziához, hogy vagy fiskális actiót indíttasson Bessenyei ellen, vagy más módon adason neki elégtételt, mert nemcsak nyilvános becsületsértést, hanem veszélyes fenyegetést is látott a pasquillban, azt olvasván ki abból, hogy Bessenyei esetleg vele szemben tettelegességekre is fog vete-medni. Másfelől Bessenyei ellenfelei előtt azt az óhajtását nyilvánította: „jobb volna bizony, ha az efféle haszontalan rágalmaszásoknak meggondolása arra birná a mieinket, hogy *azoknak gyökerét* (Bessenyeit) *irtaná ki mentől hamarább egyetértő szívvél.*“**

A felség-folyamodványnak nem lett ugyan semmi sikere, mert a kancellária már 1777. jun. 20-án elutasítóan intézte el,*** ellenben Teleki

* Így írja Bécsből 1777. jun. 24-ről *Szilágyi* Sámuel superintendenshez intézett levelében.

** Ugyanott. Van még későbbi levele is nevezett superintendenshez (1777. aug. 26.), melyben Bessenyeire vonatkozóan ez foglaltatik: „Harlequinre (így nevezte Bessenyeit) *lesz vi-gyázás*, s azt tartom s. félek, hogy utóljára is a ki protegálja (Beleznay) Paga Pantalón lesz.“

*** A m. kir. orsz. levéltár m. udv. kancelláriai osztályában 1777. évi 3110. sz. a. Ugyanott van Teleki német nyelvű felség-folyamodványa s annak mellékleteként B. verse ily czim-mel: *Bessenyei gróf Telekinek*, eredeti szövegben és német fordításban. (*Tagányi* Károly barátom szives közleménye.) A vers

óhajának hatása észrevehető a tiszántúli egyházkerület 1778. ápril 28-án hozott határozatán, mely Bessenyeinek consistoriális secretáriusi állását — mint fentebb kifejtettem — megszüntette.

A másik még fontosabb kérdésben akkor jutott hitfeleivel ellentétbe Bessenyei, mikor Mária Terézia az Ürményi József és Trsztyánszky Dániel által készített nevelési és oktatási tervezetet *Ratio Educationis* czim alatt 1777. év őszén kiadatta általános kötelező normativum gyanánt, tehát határozottan oly czéllal, hogy az a protestáns iskolákra is kiterjesztessék.

A tiszántúli egyházkerület superintendense *Szilágyi* Sámuel körlevélben hívta fel többi társait a prot. iskolai autonómiát most már teljes mértékben fenyegető veszély elhárítására. Hangsúlyozta: itt az ok és alkalom ismét, hogy a két protestáns felekezet egyetértsen.

Bessenyei azonban a Ratio Educationis pártjára állott, és pedig nem a hatalom nyomása alatt, hanem elvi tiszta meggyőződésből. A XVIII. század filozofiai eszméi szerint ugyanis a nevelés, az oktatás joga és kötelessége nem a hitfelekezeteket,

egyébiránt meg van a nemz. muzeum könyvtárában is „*Acta Ürményiana 1781*“ cz. irományok közt. (*Závodszy* id. munkájában 198. l. tévesen írja, hogy 1781 körüli). Pasquillnak aligha tartotta Bessenyei ezt a verset, mert különben nem irta volna reá szerzői nevét; az akkor divatos francziás szokások szerint ugyanis nem tekintetett pasquillnak az, a minék a szerző alá meri írni a saját nevét.

hanem kizárólag az államot illette, Ez eszmék alapján készült kormányrendeletben tehát, mely különben ritka szabadelvűséggel járt el a különböző nemzetiségek és vallások irányában, Besse nyei a filozofus nem látott semmi olyat, a mi val lásának szabadságát veszélyeztette volna, sőt oly reformnak tekintette, melynek elfogadása és élet beléptetése által nemcsak hitsorsosai, de az egész nemzet szelleme magyarságban, műveltségben gyarapodni fog.

E meggyőződéstől lelke teljességében áthatva reformeri lelkesedéssel buzdított, izgatott a Ratio Educationis mellett, nemcsak szóval, de írásban is. Olvasva 1778-ban kiadott „*Magyarság*“ czimű munkáját, az elmondottak után most már nem fér semmi kétség ahhoz, hogy e hatalmas riadóját is volta képen azért harsogtatta, hogy hitfeleire hasson s azokat az új tanulási rend elfogadására hangolja.* Határozottan bizonyítja ezt a „*Magyarság*“ befejező része. „A régi módhoz ne ragaszkodjunk — írja e helyen, — mert ahhoz ragaszkodni annyit térszen, mint a tudatlanságot sohajtani. Csak nekünk is jobb lesz hát a nagy világ után menni. *Legyen új*”

* E munkája aligha meg nem jelent már 1778. legelején; ide látszik legalább mutatni Domokos Lajos tudósítása Szilágyi Sámuel sup.-hez Pozsonyból 1778. jan. 18-ról: „Bessenyei Gy. ur csak most érkezett fel, úgy hallom dicsekszik: *már véghez vitte az országban, hogy a mieink acceptálják az új rendet.*“ Az országhoz pedig Bessenyei csak nyomtatásban, és e kérdésben csakis a „*Magyarság*“ cz. munkájával szólhatott.

tanulás módja, fogadjuk el. Nem szükség minden ujitót megvetni, mert nem minden ujság rossz közöttünk, mivel igen sok veszedelmes és tudatlan ósá-
gok is vannak e világba. De mióta a hit külömb-
külömbféle vallásokra oszlott, oly szokás jött be,
hogy mihelyt valamelyik magát jóra felemeli, rajta
rontnak: kergeti, gyomrozza a maga része s így
az atyák a fiakat magoktól elidegenitik, melynek
osztán a sereg, elébb-utóbb magába kárát, és a
világ előtt gyalázatját szokta vallani. Eleitől fogva
az ujitók mindenütt üldöztettek; kár, mert örökké
megkellene a dolgokat a dolgoktól különböztetni, hogy
a jó szolgák gonoszokkal együtt ne szenvednének;
mindazáltal csak *kell mégis mindenütt olyanoknak
lenni, kik magokat a közügyért ideig mocskoltassák.***

A két protestáns felekezet egyetértésének lét-
rehozása tényleg igen nehezen ment. Ebben bizo-
nyára része volt Bessenyeinek, ki mind gyakrab-
ban megjelent a tanácskozásokon, melyek folya-
matban voltak még 1779. évben is,** és ez időben
annál függetlenebbül fejthette ki nézeteit, izgatha-
tott a reform mellett, mert, mint láttuk, 1778. má-
jus 28-tól fogva nem állott többé hitfeleivel hiva-

* Igen valószínű, hogy szintén ez alkalomból való a bécsi *Holmijának* XI., XII., és XIV. része, hol a ref. iskolák akkori állapotát festi.

** Csakis 1780. évben sikerült megállapodni a protestán-
sok mindkét felekezetének egy közös folyamodványban, melyet
a felséghez benyújtottak. *Révész*: Adalékok. 27. l.

tali kötelékben; Beleznay generális pedig, kitől anyagilag függött, erkölcsileg is támogatta.

Azonban e harcban bármily erélylyel és lelkesedéssel küzdött is Bessenyei, győznie természetesen nem lehetett. Nemcsak mocskolódásokkal illették az ellentáborba tartozó hitfelei, miként a „*Magyarság*“ idézett végsoraiból kitűnik, hanem végre elhatározták, hogy megfosztják annak lehetőségétől is, hogy tevékenységét ott, hol annak leginkább hatása lehetett, tovább folytathassa. És csakugyan midőn mindkét protestáns felekezet legkiválóbb tagjai részéről Pesten 1779. jun. 8-án épen a Beleznay generálisnál tartott fontos tanácskozásra Bécsből lesietett, közöttük megjelenni és a tanácskozásban részt vehetni már nem engedték.*

Ez eljárás annál lesújtóbban hatott Bessenyei kedélyére, mert az ellen maga a házi gazda, az ő legfőbb támasza, Beleznay generális sem emelte fel tiltó szavát. Elérkezettnek is látták az időt

* *Domokos* Lajos írja Pestről 1779. jun. 7. *Szilágyi* sup.-hez: „B. Gy. lesben van a maga státióján itt a generális mellett, minden bizonynyal miunket vár, hogy előre feladja a levést, de én ugyan nem talállok ő kegyelmének; hanem Tihanyi ur (bizonyosan *Tamás* a buzgó protestáns, későbbi septemvir) készül, hogy az ő kegyelme influxusát megszüntesse, talán ma is lesz valami, majd megvállik micsoda succesussal.“ Ennek folytatásaként pedig 1779. jun. 9-ről jelenti: „tegnap szép számmal valának együtt az urak mind a két confessio részéről generális Beleznay urnál. Praeliminare punctum fuit: hogy *Bessenyei ott ne legyen* s ne influáljon; *ki is maradt*; a generális sem láttatott pedig haragudni ezen ellene való exceptióért.“

Bessenyei ellenesei, hogy tőle Beleznayt végkép elpártoltassák, s ekként neki a végső csapást megadják. E feladat teljesítését *Domokos* — Bessenyei legkérlelhetlenebb ellensége — vállalta magára, és *Virág* Mihály dunamelléki superintendenst (ki Beleznayra legnagyobb befolyást volt képes gyakorolni), közműködésre megnyervén,* ennek következtében el is érte a kívánt sikert. Beleznay generális nem sokára, a dunamelléki superintendentiának 1779. jul. havában az ő és *Virág* Mihály közös elnöklete alatt tartott gyűlésében, elfogadta a Ratio Educationis ellen tervezett előterjesztést,** s ezzel Bessenyeivel való további összeköttetésének fonalát is szétszakította.

Alig egy hónap mulva (1779. aug. 15.) Bessenyei áttérése megtörtént.

Eme lépése és az azt megelőzőtt események között a szoros okozati egybefüggést lehetetlen fel nem ismerni; ugyanazért nem szenvedhet kétséget, hogy *Beöthy* következtetése helyes alapon áll, mely szerint Bessenyei áttérését helyzetének kényszerítő hatásából magyarázta ki.

* „Sup. t. *Virág* urnak sokat izentem pünkösöd előtt, most pedig irattam, hogy ide fordúlna be t. Gózon urammal, hadd beszéljek véle; egy az, hogy némely dolgokrul informálhatom, más az, hogy a generálist akarjuk általa jó dispositióba hozni a projectált instantia dolgában. ha lehet Bessenyei iránt is.“ (*Domokos* levele *Szilágyi* sup.-hez Pestről 1779. jun. 9.).

** *Domokos* levele Bodóházáról 1779. jul. 30. *Szilágyi* sup.-hez.

Az elősorolt adatok világításánál látva és mérlegelve ezt a rendkívül kényszerítő helyzetet: Bessenyei elhatározása bizonyára más és enyhébb beszámítás alá esik, mint a hogy azt általában megítélni szokták.

Tragikus pályájának ismeretes további folyamából tudjuk, hogy áttérése nem adta meg neki a várt menedéket. Bécsből el kellett vonulnia a pusztá magányába. De ott is a messze pusztán, a természet kebelébe rejtkezve, midőn már nem volt sem kálvinista, sem katolikus, csak vallásosan érző, a lélek titkait kutató és a látható *Láthatatlanság* után esengő ember, vallásos kérdésekkel való tépelődéseiben nem tudott menekedni áttérése emlékeitől. Ám a megtorlás nemtelen vágyát soha nem érezte lelkében, mint a hogy azt *Domokosék* várták. Szánakozott magán, mint azelőtt másokon.

E gyötrődése felismerhető a *Bihari Remeté*-ben élénk táruló gondolatvilágában; sőt e munkájának némely helye mintha azt mutatná, hogy e művét mentő-írás gyanánt is készítette.

Keserű tépelődései közt megnyugvást életében nem, csak almafája alatt a sirban talált, hová 1811. febr. 19-én elköltözött lánnglelkének porhüvelyét elhelyezték.*

* Elhalálzásának napja eddig nem volt ismeretes. A fenállott tiszántúli kerületi Tábla irattárában „okiratok 85.” sz. a. őrzött periratoknál végre sikerült a pontos dátumot fel-lelnem.

Az utókor igazságot szolgáltatott Bessenyeinek. Azokat az eszméket, melyeknek önzetlen szolgálatában kapott sebeit haláláig hordta szívében, kedvezőbb körülmények között a *jobb kor* megtestesítette; ma már felekezeti különbség nélkül hálával eltelten látjuk, miként ő azt látnoki ajakkal hirdette: mily áldásosan gyarapodik általok a nemzet magyarságban és szellemi műveltségben.

Vajha ezredéves fenállásunk diadalmas ünnepén ott találhatnánk őt is szellemének teljes nagyságában, *összes műveinek kiadásával*, ki nemcsak irodalmunk úttörője, de közoktatás-ügyünk kiváló előharczosa volt.

* * *

Jelen kiadás nem könyvvarusi forgalomra készült. A csaknem hét század óta fenálló Besse-nyey-családnak seniora Bessenyey László ur fenkölt lelkű neje, született *Hegyessy Luiza* urnő költségén nyomatott összes példányok ajándéku-
küldetnek a nyilvános könyvtáraknak és az ország mindazon tanintézeteinek, melyekben a magyar irodalomtörténet tanittatik.

Debreczen, 1894. febr. 10.

Széll Farkas.